

УДК 069.4:94(477)“1939/1941”

© *Тетяна СТІХАРСЬКА*

ФОНДОЗБІРНЯ МУЗЕЮ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ УЧАСТІ УКРАЇНЦІВ У РІЗНИХ МІЛІТАРНИХ СТРУКТУРАХ 1939–1945 рр.

Здійснено дослідження та аналіз фондової колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні як унікального й цінного джерела вивчення участі українців у різних мілітарних структурах 1939–1945 рр., які в умовах бездержавності були задіяні у протистоянні під різними прапорами, подекуди по різні боки фронту, в лавах армій різних країн.

***Ключові слова:** Друга світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, фондова колекція, участь українців.*

Гіркий досвід багатовікового бездержавного існування змушує нас, українців, знову і знову повертатися до трагічного минулого, щоб засвоїти повчальні уроки й запам'ятати їх назавжди.

У двох світових війнах і численних збройних конфліктах, якими було насичене ХХ ст., багатомільйонний бездержавний український народ не був самостійним гравцем на планетарній шахівниці, повністю залежачи від балансу сил та інтересів різних, насамперед великих, держав, жодна з яких не була зацікавлена в появі на мапі світу незалежної держави Україна.

Із виру Першої світової війни українські землі вийшли ще більш роздробленими. Якщо напередодні вони входили до складу двох імперій, то після її закінчення були розшматовані на чотири частини між Радянським Союзом, Польщею, Чехословаччиною та Румунією.

У міжвоєнний період чітко визначилися три групи країн, зацікавлених в українському питанні. Перша група – чотири країни, до складу яких входили українські території. Їхня основна мета – втримати вже підвладні землі й приєднати нові. Друга група – Англія, Франція і частково США (тобто країни – творці Версальсько-Вашингтонської системи), які втручанням у вирішення українського питання або, навпаки, дипломатичним нейтралітетом задовольняли свої геополітичні інтереси. Третя група – Німеччина, яка, борючись за «життєвий простір», претендувала на українські землі, та Угорщина, яка, будучи

невдоволеною умовами Тріанонського мирного договору 1920 р., домогалася повернення Закарпатської України.

Історія вчить нас, що збройні протистояння зазвичай не тільки не вирішують старих протиріч, які стали причиною конфлікту, а й породжують нові, змушуючи людство знову братися за зброю. Іскри нерозв'язаних соціально-політичних проблем, що тліли на згарищі Першої світової, через два десятиліття вибухнули ще масштабнішим і кривавішим зіткненням, яке ввійшло в історію під назвою «Друга світова війна».

Війна, приходячи по людські тіла й душі, нікому не дає шансу залишитися осторонь. І найтрагічнішою в цьому сенсі є доля народу без власної держави. Історія України в цій війні складається з історій окремих груп українців, які мешкали в різних державах і брали участь у протистоянні під різними прапорами, подекуди по різні боки фронту. Українців одягали у свої однострої всі режими, що хазяйнували на їхніх теренах.

Пропонована наукова розвідка має на меті здійснити аналіз фондової колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні як унікального й цінного джерела вивчення участі українців у різних мілітарних структурах 1939–1945 рр. Через листівки, фотографії, документи й особисті речі наших співвітчизників, які змушені були воювати в різних арміях, інколи один проти одного, розкрити цей неоднозначний і трагічний період нашої історії, вшанувати визначний внесок українського народу, усіх борців проти нацизму та фашизму в перемогу антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні.

Українські землі одними з перших потрапили в полум'я війни. 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. Західноукраїнські землі – Галичина та Волинь, що на той час входили до Польщі, – стали ареною бойових дій. У лавах Війська Польського воювали, за різними джерелами, від 150 тис. до 200 тис. українців [1]. За підрахунками польського історика Вальдемара Резмера – їх налічувалося там 110 тис. осіб [2]. Українці були другою за чисельністю національною групою в польській армії після поляків, але служити їм довіряли не в усіх родах військ. Передусім їх мобілізували в піхоту та кавалерію, рідше – у війська іншого типу – зв'язку, танкові чи авіацію.

Українці виявили неабиякі відвагу та жертвовність під час служби в лавах польської армії. Восени 1939 р. в боях за Польщу загинуло майже 8 тис. польських солдатів української національності. Після поразки у вересні 1939 р. польської держави більшість із тих, які вижили, потрапила в німецьку та радянську неволю. Українських офіцерів не оминула трагічна доля їхніх польських побратимів, деяких із них розстріляли в сумнозвісній Катині, решту полонених відправили до трудових таборів Сибіру.

У 1937–1939 рр. служив у польській армії в м. Краків Остап Боярчук із Рівненщини. У фондовій колекції музею зберігаються світлини Остапа Михайловича 1938 р., на одній із них він у польській військовій формі, на двох інших – із військовослужбовцями 12-го піхотного полку польської армії [3]. З початком

Другої світової війни О. Боярчук у 1939 р. потрапив до гітлерівського полону, але вже наприкінці 1940 р. йому вдалося втекти. Повернувся назад у рідне с. Здовбиця. Із 1942 р. – у лавах Української повстанської армії, псевдо «Пелехатий». Остап Боярчук загинув 22 березня 1944 р. в нерівному бою під час однієї з перших операцій військ НКВД, спрямованих проти національно-визвольного руху на території України. Похований у братській могилі в рідному селі разом із двома односельчанами.

Ще під час служби в лавах польської армії в Остапа Михайловича з'явилося захоплення – писати вірші, яке з часом вилилось у дві рукописні збірки українською мовою [4]. Один із віршів присвячений пам'яті загиблого побратима Федора Колодинського. Довгий час, понад 60 років, зошити з віршами (1938–1939 рр.) Остапа Боярчука лежали сховані під стріхою його будинку. І лише нещодавно, у 2003 р., під час продажу помешкання, були виявлені його донькою Павлою Остапівною і разом зі світлинами батька передані до фондозбірні музею.

Односелець Остапа Боярчука Микола Пальчевський після служби в 1930-х рр. у лавах польської армії та навчання в ремісничо-будівельній школі в м. Кременець вступив до Львівської політехники. Однак у вересні 1939 р. з нападом Німеччини на Польщу був мобілізований до Війська Польського. Зник безвісти. У головній експозиції Національного музею історії України у Другій світовій війні представлені поштові картки М. Пальчевського 1937–1938 рр. із новорічними та великодніми привітаннями від друзів [5].

У 1939 р. служив у польській армії і майбутній Герой України (посмертно) Михайло Василишин родом із с. Спас на Станіславщині (нині – Івано-Франківська область), що підтверджує світлина 1939 р. [6]. Після вигнання нацистів із його рідного села в серпні 1944 р. М. Василишин був призваний уже до лав Червоної армії. Відзначився в боях на території Польщі, під час форсування р. Одер, за що й був представлений до звання Героя Радянського Союзу. Але 20 березня 1945 р. Михайло Іванович помер від поранень, яких зазнав у бою, а його нагороду помилково отримав земляк, цілковитий тезка. Лише у 2006 р. вже у незалежній Україні нагорода знайшла свого Героя.

Пам'ять про службу в польській армії зафіксовано і в світлині жовніра (солдата), кулеметника Петра Гойсака, уродженця Львівщини [7]. Мобілізований у вересні 1939 р. із початком Другої світової війни. Проте вже за кілька тижнів боїв опинився в німецькому полоні. Перебував у таборі поблизу м. Берлін, згодом був направлений працювати в господарство німецького фермера до анексованої Судетської області (нині – територія Чехії). У грудні 1941 р. Петру Михайловичу пощастило повернутись додому в Україну, а вже в листопаді 1944 р. він був призваний до лав Червоної армії. 16 квітня 1945 р. Петро Гойсак загинув, похований на території Німеччини.

У 2018 р. до фондової колекції музею главою Української греко-католицької церкви Блаженнішим Святославом через його секретаря О. Олексу були передані унікальні матеріали львівської родини Дрімайлів – Крокосів. У 1930-х рр.

Василь Крокіс був призваний на службу, капрал польської армії [8]. Учасник німецько-польської війни 1939 р., на якій потрапив у полон. У родині збереглася ложка, якою Василь Петрович користувався в німецькому полоні [9]. Згодом звільнений, у 1942 р. був вивезений на примусові роботи до Німеччини, де познайомився й одружився з Катериною Дрімайло. Після повернення в Україну подружжя оселилося в м. Стрий Львівської області. У 1997 р. Василь Крокіс як учасник Другої світової війни був нагороджений польською медаллю «За участь в оборонній війні 1939 року», яка разом із посвідченням до неї зберігається у фондозбірні музею [10].

Після поразки Польщі в 1939 р. українці й надалі воювали у складі польських збройних сил – уже під радянським і британським командуванням. Вступаючи до польських формувань у СРСР, українці рятувались від загибелі в таборах ГУЛАГу. У травні 1943 р. з ініціативи Спілки польських патріотів у СРСР і за підтримки радянського уряду поблизу м. Рязань (РФ) розпочалося формування 1-ї Польської піхотної дивізії імені Тадеуша Костюшка, переважно із польських громадян та громадян СРСР – поляків за походженням. Підрозділи дивізії були забезпечені радянською зброєю, технікою та спорядженням, навчання проводилося за статутами Червоної армії, а особовий склад був одягнений у польську військову форму зразка 1939 р., але з власними знаками розрізнення. Станом на 5 липня 1943 р. дивізія налічувала 14 380 осіб (із них 209 були українцями) [11].

Двічі служив у лавах польських військових формувань Павло Марусик. Уперше – у 1939 р. З початком німецько-радянської війни був мобілізований до лав Червоної армії. Коли в 1943 р. на території Радянського Союзу почалося створення польських частин, Павло Іванович був перенаправлений до 1-ї польської піхотної дивізії імені Тадеуша Костюшка та призначений командиром відділення зв'язку. У серпні 1944 р. під час проходження служби в дивізії Павло надіслав рідному братові Петру на згадку спільне з бойовим товаришем (теж родом зі Станіславщини) фото – у польському військовому обмундируванні [12]. Сержант П. Марусик – учасник боїв на території Білорусі, Польщі – війну закінчив у м. Берлін. За службу в дивізії був відзначений багатьма польськими нагородами.

10 серпня 1943 р. був створений 1-й Польський корпус, до складу якого ввійшли вже наявні польські військові частини (зокрема, 1-ша Польська піхотна дивізія імені Тадеуша Костюшка), й розпочалося формування нових польських підрозділів.

На початку 1944 р. до 1-го Польського корпусу був направлений старший технік-лейтенант Юрій Мірошніченко. У фондах музею зберігається посвідчення особи поручника Ю. Мірошніченка – старшого інспектора з енергетики та палива штабу 1-ї польської армії [13]. У складі 1-го Білоруського фронту армія брала участь у боях на території Польщі та Німеччини. На згадку про ті події довго зберігались у родинному архіві Юрія Борисовича світлина. На одній із них, зробленій у липні 1944 р. у м. Люблін (Польща), – він у польській військовій

формі, на іншій, зробленій уже під час боїв на території Німеччини, – офіцери штабу 1-го Білоруського фронту та штабні службовці 1-ї армії Війська Польського на американському автомобілі «Вілліс» виїжджають на передову [14].

У березні 1944 р. польські частини на території СРСР були розгорнуті в 1-шу польську армію, яка вже в липні об'єдналась із Армією Людовою (що діяла в окупованій Польщі) в єдине Військо Польське. Для поповнення його частин із Західної України було направлено 20 тис. призовників. На 1 квітня 1945 р. загальна кількість бійців становила 315 623 особи [15].

У 1944 р. до 1-ї армії Війська Польського для організації інженерних частин з використанням набутого власного бойового досвіду був направлений підполковник Володимир Пилинський. До 1945 р. перебував на посаді начальника інженерної служби. У складі 1-го Білоруського фронту війська армії форсували р. Вісла, визволяли м. Варшава, брали участь у боях за м. Берлін. У фондовій колекції музею зберігається фото 1945 р. Володимира Пилинського, на якому він поруч із генерал-лейтенантом Каролем Сверчевським, командувачем 2-ї армії Війська Польського [16]. Після війни на прохання польського уряду В. Пилинський керував інженерними частинами Війська Польського до 1954 р. Обраний почесним громадянином м. Броцлав.

Уродженець Київщини Іван Гайовий – учасник вторгнення радянських військ у Польщу в 1939 р. Із початком німецько-радянської війни знову був мобілізований до Червоної армії. У вересні 1944 р. лейтенант І. Гайовий отримав розпорядження відбутися до м. Люблін для дальшого проходження служби в лавах Війська Польського [17]. У привітанні польською мовою від 21 січня 1945 р. йдеться про присвоєння Івану Борисовичу звання «поручник» [17]. На посаді командира роти 4-ї інженерно-саперної бригади 2-ї армії Війська Польського Іван Гайовий брав участь у вигнанні нацистів із населених пунктів Польщі, м. Прага та у розмінуванні європейських міст [18]. До листопада 1945 р. українець служив у Польщі, згодом повернувся до м. Київ. За відмінну службу в лавах польської армії був нагороджений двома орденами «Хрест Грюнвальда» та медалями.

Польща щедро відзначила ратний подвиг ще одного українця – Назара Толстолипа, – нагородивши його Срібним Хрестом Заслуг та медаллю «Заслуженим на полі Слави». Із серпня 1944 р. плютуновий (сержант – з польської) Н. Толстолип – радіомайстер 3-го окремого полку зв'язку 1-ї армії Війська Польського 1-го Білоруського фронту. Відзначився в боях на території Польщі та у Східній Пруссії. Був двічі поранений, інвалід війни. За відмінну службу отримав подяку від командування Війська Польського [19]. Після завершення війни Назар Толстолип до 1947 р. служив у Військово-Морському флоті Польщі, про що довго нагадували в родинному фотоальбомі світлини того часу [20].

За вагомий внесок у розвиток партизанського руху на території Польщі в роки Другої світової війни відзначений високими польськими нагородами наш земляк із Житомирщини Микола Янишевський. У фондозбірні музею зберігаються унікальні артефакти: ордени «Золотий Хрест Заслуги», «Срібний Хрест

Заслуги», «Відродження Польщі», «Партизанський хрест», медаль «За Варшаву. 1939–1945 рр.» та багато інших відзнак Миколи Марковича [21]. У листопаді 1944 р. підполковник М. Янишевський був призначений начальником Школи радистів штабу Партизанського руху Польщі. У період від листопада 1944 р. до січня 1945 р. сформував прискорені курси зв'язку й протягом двох місяців підготував 156 офіцерів у званні хорунжих. Брав участь у боях на території Польщі та Німеччини, за що був нагороджений орденом Вітчизняної війни II ст. [21]. Від січня 1945 р. Микола Янишевський – начальник школи офіцерських курсів Головного штабу Війська Польського.

Учасником Параду Перемоги в м. Москва 24 червня 1945 р. у складі колони Війська Польського був підполковник Михайло Пржонський. Від червня 1944 р. – у розпорядженні Військової Ради 1-ї польської армії. Служив на посаді начальника штабу Управління формування та мобілізації Війська Польського, згодом – заступника начальника оперативного відділу оперативного управління Головного штабу Війська Польського [22]. Михайло Пржонський відзначився під час вигнання нацистів із Польщі та в боях за м. Берлін.

За бездоганну медичну службу в лавах Війська Польського та надання допомоги пораненим воїнам у роки війни отримав подяку поручник Володимир Шушпан – старший фельдшер 1-ї Варшавської інженерно-саперної бригади 1-ї армії Війська Польського [23; 24]. Бригада у складі військ 1-го Білоруського фронту відзначилась у боях за польські м. Хелм, Люблін, Варшава, Колобжег, а також за м. Берлін.

Назавжди залишився спочивати в польській землі українець Йосип Сагальський – вояк Війська Польського. У 1944 р. він загинув у боях під час вигнання гітлерівців із території Польщі. У фондовій колекції музею зберігається сповіщення про його загибель [25].

22 червня 1941 р. із нападом Німеччини на СРСР розпочалися мобілізаційні процеси й у радянській Україні. Цей процес тривав до повної окупації гітлерівцями території України й відновився в ще більш системному вигляді з початком вигнання з неї окупантів. У роки війни до лав Червоної армії було мобілізовано близько 7 млн українців.

Людський ресурс України під час Другої світової війни прагнули поставити на мілітарний конвеєр не лише Польща та Радянський Союз, а й Чехословаччина, Угорщина, Румунія.

Після падіння Карпатської України та окупації краю Угорщиною уряд останньої оголосив там надзвичайний стан. Молодь, яка пройшла військову підготовку, направлялася до угорської армії. Муштра на таких підготовчих зборах була неймовірно суворою. Однією з форм опору для закарпатської молоді впродовж 1939–1941 рр. став нелегальний перехід кордону з СРСР. Однак на радянській території на неї чекали арешт і табори ГУЛАГу. У розпал німецько-радянської війни, рятуючись від загибелі в цих таборах, близько 11 тис. закарпатських

українців вступили до 1-го Чехословацького армійського корпусу під командуванням полковника Людвіка Свободи.

Федір Іванчов із с. Зубівка Мукачівського району виготовив карту місцевості для однієї з груп закарпатців-утікачів, за що й був заарештований угорською жандармерією. Із в'язниці йому вдалося втекти. Подався до СРСР, проте вже на кордоні був схоплений і кинутий у табори. У лютому 1943 р. за амністією колишніх громадян Чехословаччини його відправили в м. Бузулук (РФ), де формувалася чехословацька військова частина. У ній українець пройшов шлях від рядового до поручника. Підпоручник Ф. Іванчов був начальником зв'язку розвідувального батальйону 1-го Чехословацького армійського корпусу, учасником вигнання нацистів із території України та Чехословаччини [26]. У листопаді 1944 р. за наказом командира корпусу відбув у відрядження до м. Хуст із завданням провести мобілізацію до чехословацького війська [27].

У 1945–1946 рр. Федір Іванчов служив перекладачем Міністерства національної оборони Чехословаччини. У 1946 р. за свої бойові заслуги під час Карпатсько-Дуклинської операції, був нагороджений Чехословацьким військовим хрестом 1939 р. У фондівій колекції музею представлені Грамоти президента Чехословацької Республіки до цієї нагороди та інших відзнак Федора Васильовича: медалей «За хоробрість перед ворогом» і «За заслуги» I ст. [28]. Після війни мешкав у Чехословаччині. Федір Іванчов – автор понад 20 художніх книжок та спогадів. Був одним із фундаторів Спілки українських письменників Словаччини, редактором україномовних газет та журналів.

Схожою на долю Федора Іванчова була й доля його земляка Василя Русина. Після окупації Закарпаття угорськими військами Василь, навчаючись у старших класах Мукачівської гімназії, очолював підпільну молодіжну організацію, яка боролася проти угорських окупантів. Після викриття організації нелегально перейшов угорсько-радянський кордон, за що отримав 5 років виправних таборів. Звільнившись, добровільно вступив до лав 1-го окремого Чехословацького піхотного батальйону під командуванням Людвіка Свободи. Особовий склад батальйону був обмундирований у чехословацьку військову форму, мав чехословацькі звання й проходив військову службу за військовими уставами чехословацької армії. У квітні 1943 р. було ухвалено рішення про переформування батальйону в 1-шу окрему Чехословацьку піхотну бригаду. У складі бригади Василь Русин на посаді командира роти брав участь у визволенні території України від гітлерівських окупантів. Навесні 1944 р. під час Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції радянські війська підійшли до м. Коломия і перебували за 100 км від кордону з Чехословаччиною. Командування направляє поручника В. Русина до партизанської школи при Українському штабі партизанського руху (далі – УШПР), після закінчення якої 13 вересня 1944 р. він був десантований на Закарпаття як командир партизанського загону, який виконував завдання на території нинішніх Мукачівського та Свалявського районів. Із жовтня 1944 р. загін переріс у партизанське з'єднання й діяв до повного визволення Закарпаття.

Про бойовий шлях у лавах чехословацького з'єднання Василь Павлович розповідає у своїх спогадах, що зберігаються у фондозбірні музею разом із численними фотографіями [29; 30].

Українці та чехи воювали пліч-о-пліч, наближаючи спільну перемогу над ворогом. Долі Христини Грицюк та Івана Магули із Закарпаття поєдналися під час їхньої служби в 1-му Чехословацькому армійському корпусі [31].

Після визволення в жовтні 1944 р. Закарпаття від нацистів у листопаді – грудні тут діяла чехословацька адміністрація від лондонського емігрантського уряду. Поміж інших питань вона займалась і призовом військовозобов'язаних місцевих мешканців до 1-го Чехословацького армійського корпусу. Серед них опинився й Іван Магула. Із січня 1945 р. – поручник, заступник із виховної роботи командира батальйону зв'язку 1-ї Празької дивізії 1-го Чехословацького армійського корпусу [31]. Іван Михайлович пройшов із боями територією Чехословаччини аж до м. Прага.

Христина Грицюк, дізнавшись про формування чеської військової частини у складі Червоної армії, добровільно подала заяву на вступ. Одразу ж була зарахована на курси радистів, після закінчення яких від липня 1944 р. як старший сержант служила зв'язківцем штабної батареї артилерії 1-го Чехословацького армійського корпусу. Брала участь у боях на території Польщі, Словаччини та Моравії. На світлинах Христини Василівни зафіксовані європейські міста та бойові друзі, воїни-закарпатці, з якими їй довелось пройти не одне випробування під час служби в лавах корпусу [32].

Христина Грицюк отримала зразкові характеристики та численні подяки за визволення чехословацьких міст [33]. «Міністерство народної оборони ЧСР висловлює Вам від імені чеського народу подяку та визнання за Вашу участь у чехословацьких закордонних військових об'єднаних частинах, які воювали на боці союзників проти фашизму за визволення нашої Батьківщини...» – зазначено в подяці міністра національної оборони Чехословаччини від 1 серпня 1945 р. [33].

У вересні 1945 р. Христину Грицюк та Івана Магулу за їхнім власним бажанням перевели до Червоної армії, згодом вони повернулися в Україну. У 1946 р. побралися. Після війни подружжя Магул викладало в школі-інтернаті для дітей сиріт і напівсиріт у м. Хуст на Закарпатті.

В одному із залів головної експозиції музею, у межах виставкового проекту «Україна. Незакінчена війна», де розкривається тема участі українців у різних мілітарних структурах у роки Другої світової війни, представлений військовий квиток лейтенанта Олени Ковалевської [34]. Від червня 1944 р. вона була начальником радіовузла 1-го Чехословацького армійського корпусу. Олена Ковалевська відповідала за радіозв'язок з Українським штабом партизанського руху. Учасниця подолання Дуклінського перевалу, боїв на території Чехословаччини. Окрім документів, у фондозбірні зберігаються зброя та речі Олени Федорівни: пістолет «Вальтер» і жакет [35; 36].

Восени 1944 р. після визволення від нацистів рідного м. Свалява на Закарпатті Олександр Ликович добровільно вступив до лав 1-го Чехословацького армійського корпусу, що рухався на Чехословаччину разом із військами 4-го Українського фронту [37]. У 1945 р. взвод під його командуванням відзначився в боях за м. Ліптовський Мікулаш (нині – Словаччина). Командування 1-го Чехословацького корпусу нагородило тоді Олександра Ликовича Чехословацьким військовим хрестом 1939 р. Згодом взвод відзначився в боях поблизу р. Остравице, тим самим відкривши шлях військам у напрямі м. Прага, за що старший сержант О. Ликович був нагороджений чехословацькою медаллю «За хоробрість перед ворогом» [38]. Війну закінчив у м. Прага.

Від м. Київ до м. Прага пройшла бойовий шлях у складі чехословацької бригади киянка Лідія Уваренко. Напередодні війни вийшла заміж, народила сина Віктора. Із початком бойових дій Лідія Маркіянівна не змогла евакуюватися, перебувала в окупованому м. Київ, де трирічний син помер після хвороби. В окупації довелося поховати й батька, тоді ж пережила і звістку про загибель чоловіка Федора. Під час наступальних боїв Червоної армії за м. Київ 5–6 листопада 1943 р. Лідія Уваренко добровільно приєдналася до роти автоматників танкового батальйону 1-ї окремої Чехословацької піхотної бригади 1-го Українського фронту. Розвідниця Л. Уваренко в обхід опорних пунктів ворога супроводжувала по м. Київ чехословацьких бійців, виявляючи при цьому вогневі точки противника. Завдяки їй було знищено кілька таких точок. Під час наступу поблизу с. Черняхів, південніше м. Київ, 9 листопада 1943 р. Лідія зазнала важкого осколкового поранення правої руки та контузії. За виявлені мужність і відвагу була нагороджена орденом Червоної Зірки, про що зазначено в її орденській книжці [39]. У польовому госпіталі в м. Обухів їй ампутували праву руку, далі були довгі поневіряння госпіталями, де розвідниці призначили пенсію у зв'язку з інвалідністю та зробили протез. Попри це, Лідія Уваренко вирішує будь-що повернутися на фронт.

Від 15 серпня 1944 р. свободник (ефрейтор) Л. Уваренко зарахована медичною сестрою до 1-ї окремої Чехословацької танкової бригади 1-го Чехословацького армійського корпусу. Відзначилась у боях на території Закарпаття, Словаччини та Моравії. Надавала медичну допомогу пораненим бійцям, евакуювала близько 200 поранених, за що була нагороджена орденом Вітчизняної війни II ст. [40]. Після війни Лідія Маркіянівна мешкала в Чехословаччині, зберігаючи світлини, зроблені під час служби в чехословацькій бригаді, та свою військову форму [41; 42]. Лише в 1954 р. повернулася до м. Київ.

Улітку 2019 р. під час роботи науковців музею над новим виставковим проектом «Україна. Незакінчена війна...» до Національного музею історії України у Другій світовій війні надійшли надзвичайно цікаві матеріали Василя Попика із Закарпаття. Ще в жовтні 1931 р. він був призваний на дійсну строкову службу до чехословацького війська. За відмінну службу нагороджений похвальною грамотою [43]. У 1937 р. Василь Попик переводиться до прикордонної

фінансової школи м. Ужгород, після закінчення якої його направляють на охорону кордонів Чехословацької Республіки [44]. У листопаді 1938 р. потрапив у с. Шаркадь (нині – с. Горбок Закарпатської області), яке в результаті Віденського арбітражу й переділу території Підкарпатської Русі стає прикордонним. Його взвод, так званий STOS, «Шаркадь» розміщався в сільській школі. Між прикордонниками та місцевими жителями, зокрема й січовиками, були добрі, товариські стосунки. Є навіть свідчення, що січовики допомагали чеським прикордонникам виловлювати угорських терористів. У вільний від служби час вони часто зустрічалися, співали українських пісень. Василь Попик пізніше згадував про них, називаючи «приятелями». 15 березня 1939 р. о шостій годині ранку угорські солдати напали на прикордонників, але тим спільно із січовиками вдалося відстояти позиції, і за короткий час ворог відступив зі значними втратами. Із приходом угорської влади В. Попик відбув покарання, а згодом був відправлений до м. Гайдубесермень (околиця м. Дебрецен) на службу.

Із наближенням фронту в 1944 р. Василь утік додому в рідне с. Суха, де переховувався до приходу Червоної армії. У листопаді 1944 р. за наказом командувача 4-го Українського фронту генерал-полковника І. Петрова було утворено Чехословацьку прикордонну службу. 15 грудня 1944 р. Василя Попика приймають до цієї структури і, враховуючи його знання та досвід, призначають командиром загону спочатку в с. Пійтерфолво (нині – с. Петрово Закарпатської області), а у вересні 1945 р. переводять у селище в Судетах, де він служить до 1946 р. Після демобілізації як репатріант Василь Попик повернувся додому. На пам'ять про службу в лавах чехословацької армії в родинному архіві збереглися не лише довоєнні документи, а й особисті речі Василя Васильовича: капелюх (клебаня) та чорнильниця-невиливайка (каламар) із пером [45].

Після визволення території України починаючи з листопада 1944 р. у селах та містах Закарпаття активно набирали поповнення до війська обох країн – Чехословаччини і СРСР. Сотні військовослужбовців удостоєні бойових нагород. Значна частина загинула на фронті. В оновленій у 2019 р. експозиції музею представлене сповіщення про загибель Олександра Одстрича, солдата 1-го Чехословацького армійського корпусу, та лист Юрія Халаявки, мешканця Закарпаття, датований 1944 р., до Свалявського військового комісара з проханням з'ясувати долю його синів, мобілізованих до Чехословацького корпусу [46; 47].

Декому судилася гучна посмертна слава. Першим із двох закарпатців – Героїв Радянського Союзу (посмертно) став Степан Вайда. Його геройська грамота зберігається у фондовій колекції музею [48]. У лютому 1942 р. Степан добровільно вступив до лав 1-го окремого Чехословацького піхотного батальйону під командуванням Людвіка Свободи. Під час розподілу за родами військ колишній учитель стає танкістом. Поручник С. Вайда – командир танкового батальйону 1-ї окремої Чехословацької танкової бригади 1-го Чехословацького армійського корпусу, учасник вигнання нацистів із території України та Польщі. Загинув 6 квітня 1945 р. в боях за польське с. Творкув. У 1948 р. перепохований

у м. Острава (Чехія). Як шанований чехословацький герой Степан Вайда відзначений багатьма національними нагородами, повний кавалер Чехословацького військового хреста 1939 р.

Особливою є доля українців, які мешкали на землях, що входили до складу держав-союзниць Німеччини у Другій світовій війні. Їм доводилося служити в арміях і під час протистояння опинятися по різні боки фронту зі своїми братами-українцями. У найбільшому закарпатському с. Колочава Міжгірського району в роки Другої світової війни 39 жителів загинули, будучи угорськими вояками, а 52 – радянськими. У 2009 р. в центрі села оновили давній монумент загиблим воїнам і обабіч стели встановили дві плити з іменами всіх загиблих українських синів [49].

Павло Чловечко народився в м. Ужгород у сім'ї ремісників. Після закінчення місцевої гімназії працював учителем народної школи в с. Майдан Міжгірського району. У 1939 р., після окупації краю Угорщиною, коли почався призов українців до її збройних сил, був мобілізований і Павло. Пройшов вишкіл у військовому таборі. Таке навчання мало надати юнакам початкову військову освіту, але не всі потрапляли відразу до діючої армії. Поповнення із Закарпаття використовували здебільшого на будівельних роботах та в охороні. Значну частину молоді спрямовували на цивільну роботу. Павло був направлений учителювати в одне із закарпатських сіл. Користувався повагою та любов'ю учнів, про що свідчать їхні численні листи, які зберігаються у фондах музею. У 1943 р. був повторно мобілізований до угорського війська [50]. Разом із Павлом туди потрапили і його колеги – закарпатські вчителі. На одній зі світлин із пам'ятними написами на звороті угорською мовою серед вояків угорської армії, мобілізованих із закарпатських міст та сіл, бачимо й П. Чловечка [50].

Колишні учні часто писали листи до Павла. Чекали на його повернення. «...Минувшого тижня якраз говорили за Вас діти із с. Дила, що всі моляться, аби тільки Ви прийшли би вчити. Всі желали Вам щасливого приходу...» – читаємо в листі за 1944 р. від колишньої учениці Ганни [51]. Однак не судилося. У 1944 р. Павло Чловечко зник безвісти.

Учасник оборонних боїв 1941 р. на території України – Іван Прищепа. Потрапив в оточення на Чернігівщині, приєднався до партизанського загону під командуванням Юрія Збанацького. Навесні 1944 р. пройшов спецпідготовку в школі особливого призначення Українського штабу партизанського руху. А вже від серпня 1944 р. Іван Прищепа – командир Угорського партизанського загону УШПР, що діяв на території Закарпатської України та Угорщини [52]. У його бойовій характеристиці зазначено: «...Партизанський загін, переважно з місцевих мешканців, чисельністю 178 осіб... під командуванням І.С. Прищепи провів 6 боїв із німецько-угорськими військами, знищив 3 автомашини, пошкодив телефонно-телеграфний зв'язок та пустив під укіс 7 ешелонів противника. За час бойових дій партизанами загону були знищені 861 солдат та 11 офіцерів противника...» [52].

У фондозбірні музею, окрім світлин Івана Прищепи, зберігаються і його особисті речі, що були в користуванні під час служби в Угорському партизанському загоні: ніж, компас та польова сумка [53; 54].

Українці витримали виняткові випробування на міцність і життестійкість, воюючи в роки Другої світової в арміях різних країн. Проте, на жаль, під час дослідження фондової колекції музею не вдалося виявити матеріали жодного етнічного українця, який був би мобілізований у роки війни до лав війська Румунії і там служив, хоча, як відомо, таких був значний відсоток.

Із вигнанням нацистських окупантів із території України війна для українців не закінчилася. У складі Червоної армії та військових формувань держав Об'єднаних Націй наші співвітчизники боролися з нацизмом до повного завершення Другої світової війни.

Географію участі українців у боях Другої світової війни, їхню масову звитягу й жертвовність розкрив у передмові до книжки Мирослава Небелюка «Під чужими прапорами» (1951 р.) редактор газети «Українське слово» (м. Париж) Олег Жданович: «...В гігантському змагу останньої війни українці взяли масову участь. Перейдіть лише цвинтарі полеглих у Нормандії, огляньте лише жертви великого союзного десанту на побережжях Франції – і на вояцьких хрестах знайдете стільки українських прізвищ, що вам зробиться соромно за весь так званий культурний світ, для якого не існує України, хоч українська кров лилася під англійським, американським та яким хочете іншим прапором за сильні ідеали, в яких осягненні українська участь замовчана...

...А хто взагалі чув, що в Канадському батальйоні, який боронив Гонконг, чи не одним з найславніших в останній війні, українці становили відсоток, що в 4 рази перевищує відсоток, який вони становлять в числі населення Канади. А хто порахує кров українців в болотах Маастріхту, на бетоні укріплень Коре-джідору чи Батаану, в джунглях Індокитаю, на рисових полях в Кореї» [55].

Окреслимо детальніше участь українців у боях Другої світової війни в складі армій інших держав антигітлерівської коаліції: США, Канади, Великої Британії та Франції.

Значна частина українців, які мешкали в США, добровільно рекрутувалася в різні служби американської армії. Близько 40 тис. (за іншими даними – до 80 тис.) американців українського походження воювали в Тихоокеанському регіоні, Малій Азії, Північній Африці, Європі, брали участь у постачанні до СРСР за ленд-лізом, операції «Оверлорд» і, нарешті, зустрілися зі своїми земляками-українцями на р. Ельба в 1945 р. [56].

В експозиції музею представлено копію культової світлини «Підняття прапора над о. Іодзіма» американського фотографа Джо Розенталя, зробленої 23 лютого 1945 р. Серед шістьох військовослужбовців США, які підіймали американський прапор на горі Сурибаті (Японія), був сержант Майкл Стренк – українець за походженням. За кілька днів він загинув у боях за острів. Джо Розенталь отримав Пулітцерівську премію в галузі фотографії, ставши єдиним

журналістом, який здобув нагороду в той самий рік, коли й було зроблено фото.

У 1997 р. під час екскурсії в музеї особисто передав свій жетон українець за походженням Джон Шубунка – військовослужбовець Військово-Морських сил США, учасник Тихоокеанської воєнної кампанії в 1942–1945 рр. [57]. Жетон – аналог солдатського медальйона вояків Червоної армії, який носили переважно на руці з годинником.

У канадській армії, за різними джерелами, тоді служило від 35 тис. до 50 тис. українців (що становило 11,4 % від загальної кількості українців, які проживали в країні). Вони проходили службу як на американському континенті, так і в Азії, Африці та Європі. Лише під час боїв у м. Гонконг втрати серед них досягли 34 % від загальної кількості [58].

Участь наших співвітчизників в арміях США та Канади висвітлено у виданнях воєнного періоду, представлених у головній експозиції музею: журналі «Карпаторуський календар Лемкосоюзу на 1944 р.» та книжці «Альманах канадських українських вояків 1939–1945 рр.», що містять біографії та фотопортрети українців – вояків американської і канадської армій, які воювали на фронтах Другої світової війни [59; 60].

У складі Збройних сил Британської імперії боролися 45 тис. українців, переважно представників української діаспори [61].

Після нападу Німеччини на Францію українство, яке гуртувалося навколо Українського народного союзу (далі – УНС), виявило бажання зі зброєю в руках захищати французьку землю. Лише через канцелярію УНС у м. Париж заявили про своє бажання воювати 7 тис. українців. 5 тис. із них, визнаних придатними, у складі Іноземного легіону брали участь у всіх великих боях за Фландрію, під Седаном, на р. Сомма (травень 1940 р.), на р. Сена, Марна, Луара, Сона (червень 1940 р.) [62].

Відразу після початку німецько-радянської війни лідер «Вільної Франції» генерал Шарль де Голль заявив про підтримку боротьби Радянського Союзу проти Райху та запропонував СРСР військову допомогу. 25 листопада 1942 р. було підписано остаточну угоду між командуванням Військово-повітряних сил Червоної армії та урядом Франції про участь французької ескадрильї «Нормандія» в бойових діях у складі авіаційних формувань Робітничо-селянської Червоної армії.

На згадку про службу в лавах французького підрозділу зберіг світлина Анатолій Білозуб із Дніпропетровщини [63]. Анатолій із дитинства мріяв стати військовим, тому й вступив до авіаційного училища. Кар'єру свою розпочав на Далекому Сході ще в 1931 р., брав участь у боях на р. Халхин-Гол у 1939 р. Улітку 1943 р. старший лейтенант А. Білозуб був направлений інженером 1-ї ескадрильї 1-го окремого винищувального авіаполку «Нормандія» 303-ї винищувальної авіаційної дивізії 1-ї повітряної армії Західного (від 24 квітня 1944 р. – 3-го Білоруського) фронту. У складі полку брав участь у боях на території Білорусі

та Литви, під час яких авіаполк отримав почесне найменування «Німанський» і став іменуватися «Нормандія – Німан». Війну Анатолій Білозуб закінчив у Східній Пруссії. Після війни мешкав із родиною в м. Київ.

Багатьом нашим співвітчизникам, закинутим долею на чужину, випало воювати проти нацистів на французькій, італійській та інших європейських землях, за різних обставин опинившись у загонах руху Опору. Таке своєрідне середовище формувалося повсюдно, де скупчувалися вивезені на примусові роботи за межами батьківщини воїни, які потрапили в полон, цивільні особи з окупованих гітлерівцями областей, а також в'язні нацистських концтаборів і тюрем. В умовах підконвойного рабства вони створювали підпільні осередки, здійснювали акції саботажу та протесту, встановлювали зв'язки з місцевими патріотами.

Директора однієї зі шкіл м. Люботин Харківської області Петра Лисака солдатська доля занесла на північ Франції до Па-де-Кале. А сталося це так. Ще в 1938 р. Петра було призвано до лав Червоної армії. Брав участь у радянсько-фінляндській війні 1939–1940 рр., а з початком німецько-радянської захищав м. Київ, потрапив в оточення. На рідній Київщині Петро Іванович приєднався до учасників підпільної боротьби з окупантами. Однак у червні 1942 р. під час виконання завдання був заарештований гітлерівцями. Пройшов через нацистські табори Вупперталь (філія концтабору Бухенвальд, Німеччина) та Марлемін (Франція). Організатор підпільної групи, що здійснювала акції саботажу на шахтах Марлеміна, а після переведення табору до м. Лен – на місцевих шахтах. Петро Лисак був одним із організаторів утечі з табору Пастер (м. Лен) 16 лютого 1943 р. разом із учасниками місцевої підпільної групи польських патріотів (мали зв'язок з Польським комітетом національного визволення у Франції). Після втечі приєднався до руху Опору. З осені 1944 р. Петро Іванович був заступником командира Радянського окремого партизанського батальйону, який діяв у департаменті Па-де-Кале [64]. Повернувшись на Батьківщину, Петро Лисак викладав українську мову й літературу в школі № 28 м. Київ, у якій його завжди пам'ятатимуть як педагога з великої літери й справжнього патріота України.

У фондівій колекції музею зберігаються численні світлини Петра Лисака спільно з радянськими партизанами – учасниками руху Опору на території Франції, його посвідчення французькою мовою та особисті речі: ремінь французького франтирера (партизана) і берет [64–66].

За підрахунками істориків, 14 партизанських загонів у Франції очолювали вихідці з України. Один із них – колишній лейтенант Червоної армії Василь Порик, уродженець Вінниччини. У боях за м. Київ восени 1941 р. був поранений і потрапив в оточення. В'язень німецького концтабору Уманська Яма. Разом із групою військовополонених зумів утекти, але по дорозі до рідної Вінниччини був схоплений і відправлений до табору Бомон (департамент Па-де-Кале, Франція). Виявилось, що в таборі із 800 в'язнів 700 були вивезені з чотирьох сіл Вінницької області. І тому не дивно, що вже в жовтні 1942 р. тут виникла підпільна

організація «Комітет радянських патріотів». Василь Порик прийняв запропоновану йому посаду оберкапо (старости) табору. Це давало підпільникам змогу збиратися в окремому приміщенні, саме там вони обладнали схованку для зберігання нелегальної літератури, зброї, боєприпасів. Улітку 1943 р. бомонці сформували табірний партизанський загін, бійці якого вночі виходили на бойові операції через заздалегідь зроблені проходи в колючому дроті. Так унаслідок постійних аварій одна за одною вибували з ладу шахти, які працювали на Райх.

Гітлерівські спецслужби наполегливо розшукували організаторів саботажу й диверсій. Навесні 1944 р. їм пощастило натрапити на слід Василя Порики, після чого він утік з табору й очолив партизанський загін, що діяв у районі м. Аррас. До травня 1944 р. партизани під його командуванням пустили під укіс 11 ешелонів противника, висадили в повітря 2 залізничні мости, спалили 14 автмашин. Проте в одному з боїв Василь був схоплений і відправлений у тюрму, де гестапівці протягом 18 днів катували його та всіляко знущались. Однак його не покидала думка про втечу. Одного дня він зумів зняти із себе наручники, заманив до камери охоронця, вбив його й утік. У липні 1944 р. Василь Порик був знову схоплений, відтак після жорстоких тортур та катувань розстріляний. Похований на французькій землі. Його ім'я викарбувано на граніті пам'ятника страченим у фортеці Аррас. В. Порик удостоєний звання Героя Радянського Союзу (посмертно). Національний Герой Франції.

У фондозбірні музею зберігаються унікальні артефакти: той самий цвях, за допомогою якого Василь Порик відкрив наручники й утік із в'язниці, та фрагмент кулі, витягнутий із його тіла [67].

Київська родина Накорчемних виховала трьох синів – Олексія, Аркадія та Олександра. І в кожного з них була своя неповторна доля. Усі троє пішли на фронт. Живим повернувся лише Аркадій. Олександр Накорчемний був призваний до лав Червоної армії ще в 1938 р., служив на Воронезькому авіаційному заводі [68]. Там і застала його війна. Після закінчення прискороного курсу авіашколи відбув на фронт. У серпні 1941 р. встиг надіслати листа рідним, повідомляв, що живий і здоровий [69]. Осіннього дня 1942 р. екіпаж літака, до складу якого входив і Олександр, вилетів на бойове завдання в район м. Ростов-на-Дону (РФ) й назад не повернувся. Про все, що сталося з ним далі, родина довідалася лише через 40 років. Зазнавши поранення, Олександр Накорчемний потрапив у полон, а після кількох невдалих втеч – до одного з нацистських таборів на півночі Італії. На початку 1944 р. – знову спроба втечі, цього разу вдала. Приєднавшись до загону партизанів-гарібальдійців, Олександр брав участь у бойових операціях, одна з яких – розгром гарнізону противника в м. Гонзага – стала для нього останньою. Бойові побратими не знали прізвища героя, тому на меморіальній дошці, відкритій на місці подій у повоєнний час, значиться: «Русский гарибальдиец Алессандро. Погиб 20.12.44». Тільки в 1984 р. завдяки зусиллям багатьох громадських і державних організацій стало відомо, що Алессандро є насправді киянином Олександром Климентійовичем Накорчемним. Посмертно обраний

почесним громадянином італійського м. Гонзага, про що свідчить диплом, який зберігається в музейних фондах [69].

Схожа доля чекала на земляка О. Накорчемного – Олександра Ткаченка. Улітку 1941 р. в боях за м. Вінниця він був важко поранений і потрапив у полон. Спочатку перебував в одному з місцевих нацистських таборів для радянських військовополонених, згодом переведений до італійського табору примусових робіт у провінцію Лігурія. Уже влітку 1944 р. Олександрові пощастило втекти з табору. Одразу ж приєднався до партизанів-ґарібальдійців. Як засвідчує італійське посвідчення особи О. Ткаченка, він – командир партизанського загону «Righi» ґарібальдійської бригади «Ugo Muccini» дивізії «Liguria» [70]. Загин під його командуванням відзначився в багатьох військових операціях, про що йдеться в бойовій характеристиці Олександра Ткаченка за 1945 р. [70].

Отже, ретельно дослідивши фондову колекцію музею, можна зробити висновок, що Україна має власний рахунок у Другій світовій війні. Перебування українців по обидві сторони фронту стало логічним наслідком історичного роздоріжжя, на якому опинилась Україна. Проте кожен із них зробив вагомий внесок у перемогу антиґітлерівської коаліції на різних континентах. Дослідження виявило більші чи менші лакуни музейної колекції у висвітленні окремих підтем. Наприклад, участь українців у війні у складі збройних формувань США, Великої Британії, Канади, Румунії. Це допоможе спланувати дальшу роботу з наукового комплектування фондів музею.

Людський ресурс України під час Другої світової війни прагнула поставити на мілітарний конвеєр і Німеччина. На німецькому боці воювало до 250 тис. наших співвітчизників. Саме вивчення цієї сторінки історії України може стати темою наступної наукової праці.

Джерела та література:

1. Пилипович Т.В. Українці у складі Війська Польського під час радянсько-польської війни 1939 року / Т.В. Пилипович // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 16 (275). – С. 235.
2. Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921–1939 рр.) / А. Руккас // Військово-історичний альманах. – 2002. – № 1 (4). – С. 17–31.
3. Фото Боярчука О.М. // Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні (далі – Фонди НМІУДСВ). – КН-233829. – Ф-30916; КН-233830. – Ф-30917; НД-27568.
4. Зошити з віршами Боярчука О.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-233831. – Д-45220; КН-233832. – Д-45221.
5. Поштові картки Пальчевського М.Т. // Фонди НМІУДСВ. – КН-234676. – Д-45836; КН-234677. – Д-45837; КН-234678. – Д-45838.
6. Фото Василюшина М.І. // Фонди НМІУДСВ. – НД-27383.
7. Фото Гойсака П.М. // Фонди НМІУДСВ. – НД-3032.
8. Фото Крокоса В.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-274571. – Ф-34934.
9. Ложка Крокоса В.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-274573. – РМ-2597.

10. Медаль «За участь в оборонній війні 1939 року» та посвідчення до неї Крокоса В.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-274572. – НН-14527; КН-274574. – Д-70507.
11. Монин М.Е. Содружество, рожденное в боях. О совместной борьбе Советских Вооруженных Сил и армий стран Центральной и Юго-Восточной Европы против войск фашистской Германии. – М.: Воениздат, 1971. – С. 46.
12. Фото Марусика П.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-155484. – Ф-20736.
13. Посвідчення особи Мірошниченка Ю.Б. // Фонди НМІУДСВ. – КН-217186. – Д-36125.
14. Фото Мірошниченка Ю.Б. // Фонди НМІУДСВ. – КН-217190. – Ф-28959; КН-217194. – Ф-28963.
15. Інститут історії України НАН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://resource.history.org.ua>. – Назва з екрана.
16. Фото Пилинського В.Б. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209377. – Ф-28287.
17. Документи Гайового І.Б. // Фонди НМІУДСВ. – КН-204355. – Д-32306; КН-204354. – Д-32305.
18. Фото Гайового І.Б. // Фонди НМІУДСВ. – НД-24263.
19. Подяка Толстолина Н.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209386. – Д-33845.
20. Фото Толстолина Н.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209381. – Ф-28291; КН-209382. – Ф-28292; КН-209383. – Ф-28293; КН-209384. – Ф-28294.
21. Нагороди Янишевського М.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-37050. – НН-3002; КН-37042. – НДМ-4282; КН-37031. – НН-2989; КН-37047. – НН-2999; КН-37043. – НН-2995; КН-37035. – НДМ-1325.
22. Фото Пржонського М.А. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209401. – Ф-28299.
23. Подяка Шушпана В.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209397. – Д-33851.
24. Фото Шушпана В.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-209395. – Ф-28298; НД-25315; НД-25316.
25. Сповідання про загибель Сагальського Й. // Фонди НМІУДСВ. – Тф-5214.
26. Фото Іванчова Ф.В. // Фонди НМІУДСВ. – НД-27508.
27. Розпорядження про відрядження Іванчова Ф.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-233619. – Д-45097.
28. Нагороди Іванчова Ф.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-233630. – Д-45108; КН-233631. – Д-45109; КН-233632. – Д-45110.
29. Спогади Русина В.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-192136. – ЗК-904.
30. Фото Русина В.П. // Фонди НМІУДСВ. – КН-5110. – Ф-732; КН-5112. – Ф-734; КН-5113. – Ф-735.
31. Фото Магули І.М. // Фонди НМІУДСВ. – НД-27400; КН-229748. – Ф-30666; КН-229749. – Ф-30667.
32. Фото Грицюк Х.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-229752. – Ф-30670; КН-229754. – Ф-30672; КН-229755. – Ф-30673.
33. Документи Грицюк Х.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-229756. – Д-41727; КН-229757. – Д-41728; КН-229760. – Д-41731; КН-229758. – Д-41729.
34. Військовий квиток Ковалевської О.Ф. // Фонди НМІУДСВ. – КН-39022. – Д-8486.
35. Пістолет Ковалевської О.Ф. // Фонди НМІУДСВ. – КН-40742. – ЗТ-587.
36. Жакет Ковалевської О.Ф. // Фонди НМІУДСВ. – КН-39537. – РТ-1362.
37. Фото Ликовича О.В. // Фонди НМІУДСВ. – НД-23760.
38. Довідка про нагородження медаллю «За хоробрість перед ворогом» Ликовича О.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-203758. – Д-32128.
39. Орденська книжка Уваренко Л.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-262462. – Д-65393.
40. Орден Вітчизняної війни II ступеня та орденська книжка Уваренко Л.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-262466. – НДМ-4263; КН-262461. – Д-65392.

41. Фото Уваренко Л.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-3224. – Ф-545; НД-29537.
42. Військова форма Уваренко Л.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-3223/1–2. – РТ-375/1–2.
43. Похвальна грамота Попика В.В. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-6056.
44. Перепустка для пільгового проїзду залізницею Попика В.В. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-6055.
45. Речі Попика В.В. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-6057; ТФ-6058; ТФ-6059.
46. Сповідання про загибель Одстрича О. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5523.
47. Лист Халявки Ю. // Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5148.
48. Грамота Героя Радянського Союзу Вайди С.М. // Фонди НМІУДСВ. – КН-633. – Д-100.
49. Закарпаття онлайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakarpattya.net.ua/News/82522-Dep-poshany-vsikh-zhertv-Druhoi-svitovoi-viiny>. – Назва з екрана.
50. Фото Чловечка П.Й. // Фонди НМІУДСВ. – КН-229782. – Ф-30679; КН-229783. – Ф-30680.
51. Лист Чловечку П.Й. від колишньої учениці Ганни // Фонди НМІУДСВ. – КН-229786/1. – Д-41737/1.
52. Документи Прищепи І.С. // Фонди НМІУДСВ. – КН-2770. – Д-396; КН-2775. – Д-397.
53. Фото Прищепи І.С. // Фонди НМІУДСВ. – КН-2779. – Ф-538; КН-2780. – Ф-539.
54. Речі Прищепи І.С. // Фонди НМІУДСВ. – КН-2771. – ЗТ-146; КН-2772. – РР-50; КН-2773. – РШ-46.
55. Небелюк М. Під чужими прапорами / М. Небелюк. – Париж – Ліон, 1951. – С. 7–8.
56. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Книга Пам'яті України, 1996. – С. 438.
57. Жетон Шубунки Д. // Фонди НМІУДСВ. – КН-206470. – РМ-1364.
58. Там само. – С. 437.
59. Карпаторусский календарь Лемкосоюза на 1944 год. – Нью-Йорк, 1943. – С. 22–25 // Фонди НМІУДСВ. – КН-65742. – К-2284.
60. Альманах канадійських українських вояків 1939–1945 рр. – Вінніпег, 1946. – 240 с. // Фонди НМІУДСВ. – КН-224898. – К-25433.
61. Україна в Другій світовій війні: До 70-річчя перемоги над нацизмом у Другій світовій війні // Український інститут національної пам'яті. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2015. – С. 6.
62. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни. – К.: Книга Пам'яті України, 1996. – С. 439.
63. Фото Білозуба А.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-207852. – Ф-28161; КН-207853. – Ф-28162.
64. Фото Лисака П.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-5456. – Ф-804; КН-5454. – Ф-802; КН-5455. – Ф-803.
65. Посвідчення Лисака П.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-5457. – Д-1146; КН-5459. – Д-1148.
66. Ремінь та берет Лисака П.І. // Фонди НМІУДСВ. – КН-5460. – РШ-108; КН-5461. – РТ-482.
67. Цвях та фрагмент кулі, витягнутий з тіла Порика В.В. // Фонди НМІУДСВ. – КН-42186. – РМ-458; КН-42187. – ЗТ-755.
68. Фото Накорчемного О.К. // Фонди НМІУДСВ. – НД-16292.
69. Документи Накорчемного О.К. // Фонди НМІУДСВ. – КН-91295. – Д-16756; КН-91248. – Д-16742.
70. Документи Ткаченка О.Г. // Фонди НМІУДСВ. – КН-29760. – Д-6625; КН-29756. – Д-6621.

© *Татьяна СТРИХАРСКАЯ*

ФОНДЫ МУЗЕЯ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ УЧАСТИЯ УКРАИНЦЕВ В РАЗНЫХ МИЛИТАРНЫХ СТРУКТУРАХ 1939–1945 гг.

Проведены исследование и анализ фондовой коллекции Национального музея истории Украины во Второй мировой войне как уникального и ценного источника изучения участия украинцев в разных военных структурах 1939–1945 гг., которые в условиях отсутствия государства участвовали в противостоянии под разными флагами, кое-где по разные стороны фронта, в рядах армий разных стран.

Ключевые слова: *Вторая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, фондовая коллекция, участие украинцев.*

© *Tetiana STRIKHARSKA*

THE MUSEUM COLLECTION AS A SOURCE OF STUDY THE PARTICIPATION OF UKRAINIANS IN DIFFERENT MILITARY STRUCTURES OF 1939–1945

The author studies and analyses the fund collection of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War as a unique and valuable source of study of the participation of Ukrainians in different military structures of 1939–1945, which in conditions of statelessness were involved in confrontation under different flags, sometimes on different sides of the front, in the ranks of armies of different countries.

Keywords: *Second World War, National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, fund collection, participation of Ukrainians.*